

Тетяна Грищенко

КОМПЛЕКС АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ З ІСТОРІЇ ВИВЧЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВЧЕНОГО КОМІТЕТУ УКРАЇНИ ТА ЙОГО ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ

Із застосуванням аналітико-системного методу, джерелознавчого та архівознавчого аналізу з'ясовано джерельний потенціал документів з архівних установ України щодо становлення та діяльності головного вітчизняного науково-координаційного центру аграрної науки – Сільськогосподарського вченого (наукового) комітету України. Завдяки проведеним архівним розвідкам вдалося дати об'єктивну оцінку його доробку в науково-організаційній, державотворчій та освітній діяльності на благо розвитку вітчизняної сільськогосподарської науки та дослідної справи.

Ключові слова: Сільськогосподарський вчений (науковий) комітет України, Народний комісаріат земельних справ, архівні джерела, аграрна наука, історичні розвідки.

Фахове галузеве середовище у жовтні 2014 р. відзначило 130-річчя організаційної появи сільськогосподарської дослідної справи. Її відлік ведеться від 1884 р. – заснування першої вітчизняної постійно діючої державної дослідницької інституції – Полтавського дослідного поля¹. На початку 20-х рр. минулого століття створено мережу органів керівництва сільським господарством та наукою, науково-дослідних установ, закладів, організацій. Координація наукової діяльності державних, міських, громадських та приватних установ у сфері сільського господарства була започаткована в 1918 р. разом із створенням у м. Києві Сільськогосподарського вченого (з 1920 р. – наукового) комітету України (далі – СГВ(Н)КУ), що невдовзі перетворився на вищу всеукраїнську сільськогосподарську наукову організацію з осередками майже у всіх регіонах УСРР². У різні роки його очолювали такі провідні вчені як: академіки В.І. Вернадський (1918) та П.А. Тутковський (1919), С.Л. Франкфурт (1919–1920), М.М. Ковалевський та І.М. Щоголів (1921), професор С.Ф. Веселовський (1922–1923), В.І. Ковалевський (1923), М.М. Вольф (1924–1925), професор О.Н. Соколовський (1926–1927).

Інститутом історії аграрної науки, освіти та техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України (далі – НААН) за результатами проведених історичних розвідок було встановлено, що СГВ(Н)КУ є предтечею сучасної НААН. В останні роки в Україні у межах відтворення цілісної картини розвитку вітчизняної аграрної науки дедалі частіше згадується про діяльність комітету. Сучасні історики аграрної науки розглядають його як складову науково-організа-

ційної структури сільського господарства³. До 75-річчя створення НААН в Інституті історії аграрної науки, освіти і техніки ННСГБ НААН вийшла збірка архівних матеріалів і документів «Сільськогосподарський науковий комітет України (1918–1927 рр.)», яка містить лише незначну частину виявлених архівних документів, а також передруки з періодичних видань щодо основних аспектів діяльності СГВ(Н)КУ⁴.

Метою дослідження є з'ясування джерельного потенціалу архівних документів, що стосуються різнопланової діяльності Сільськогосподарського вченого (наукового) комітету України, створення об'єктивної цілісної картини його функціонування та визначення внеску організації у розвиток вітчизняного галузевого дослідництва. Методологічні засади їх оцінки ґрунтувалися на загальнонаукових принципах історичного пізнання: історизмі, об'єктивності, системності, комплексності, науковості, багатофакторності та всебічності, критичному осмисленню із застосуванням аналітико-системного методу, джерелознавчого та архівознавчого аналізу.

При дослідженні поставленої проблеми використано широке коло джерел, різних за походженням, формою, ознаками і змістом. Це архівні документи про діяльність СГВ(Н)КУ та Народного комісаріату земельних справ УСРР, якому підпорядковувався комітет; особові (біографічні) документи; опубліковані офіційні документи органів державної влади, науково-дослідних установ; опубліковані праці співробітників комітету, бібліографічні покажчики; довідкові й енциклопедичні видання; публікації у засобах масової інформації – газети, журнали, в яких

висвітлено результати наукових пошуків вчених СГВ(Н)КУ в різних галузях сільського господарства досліджуваного періоду.

Першочергового значення надавалося пошукам матеріалів у архівосховищах, які за своєю змістовністю мають перевагу перед іншими джерелами дослідження. Цінні документальні свідчення були виявлені в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). Вони здебільшого стосуються історії створення комітету, визначення його ролі в розгортанні наукових досліджень у галузі природознавства та суміжних наук у 20-х рр. ХХ ст.

Слід зазначити, що фонд 1230 ЦДАВО України «Сільськогосподарський науковий комітет України» містить документи організаційного характеру про діяльність СГВ(Н)КУ: кошториси, положення про установу та секції, огляди діяльності, листування, протоколи загальних зборів, доповіді про стан робіт, відомості на отримання зарплатні, щорічні списки штатів, циркуляри фінансового відділу, розрахунки видатків, різні заяви, постанови і протоколи Президії та Пленуму СГВ(Н)КУ, інструкції, копії наказів тощо. Хоч, на превеликий жаль, змушені констатувати, що чимало справ було знищено за радянської доби. Так, у другому описі вищезгаданого фонду міститься лише шість справ.

Особливий інтерес для дослідження становлять документи про зв'язок комітету з науково-дослідними сільськогосподарськими організаціями в УСРР, зокрема з Всеукраїнським бюро дослідної сільськогосподарської справи. (члени СГВ(Н)КУ брали безпосередню участь у створенні та організації цієї важливої наукової установи); відносини комітету з губернськими та іншими місцевими фаховими науковими та дослідними структурами; об'єднання науково-дослідної сільськогосподарської справи на території України; узгодження питань щодо організації наукових з'їздів, нарад, конференцій, що їх планували і проводили місцеві науково-дослідні установи; організація підготовки наукових кадрів у галузі сільського господарства. Зусиллями СГВ(Н)КУ були опрацьовані положення про інституту стипендіатів, практикантів, аспірантів, кореспондентів у регіонах України щодо популяризації результатів наукових досліджень. Його успішній діяльності сприяли безпосередні контакти і співпраця з працівниками управлінських структур Наркомзему УСРР.

Групу неопублікованих джерел, що підлягали аналізу, становили документи про ініціативи

Комітету зі створення науково-дослідних станцій, інститутів, навчальних закладів. Вдалося детально ознайомитися з діяльністю низки секцій, що діяли у структурі СГВ(Н)КУ: економічної, ґрунтознавства, зоотехнічної, рільництва, городництва, садівництва тощо. При виявленні та вивченні документів перевага надавалася тим, що найяскравіше відтворюють роль комітету у розвитку аграрної науки й освіти в Україні, його науково-практичну і видавничу діяльність, структуру, склад, матеріально-технічну базу, заходи Наркомзему щодо посилення ролі цієї структурної одиниці у науковому забезпеченні розвитку вітчизняного сільського господарства.

Загальні відомості щодо заснування Комітету та його окремих секцій віднайдено серед документів фонду 1061 «Міністерство земельних справ Української Держави». Зокрема, це накази про створення СГНКУ⁵ і призначення першого його голови – академіка В. Вернадського⁶.

Цінними з наукової точки зору виявилися документи фонду 1062 «Народне міністерство земельних справ Української Народної Республіки» щодо окремих справ із заснування Міністерства землеробства, у віданні якого спочатку перебував СГВ(Н)КУ, та Міністерства земельних справ, до якого згодом він став належати⁷.

Низка документів за темою дослідження міститься у фонді 27 «Народний комісаріат земельних справ УСРР (Наркомзем УСРР)». Це звітні матеріали управлінських, наукових, дослідницьких структур, накази, циркуляри, розпорядження відомства, Колегії, листування з регіональними земельними органами з питань розвитку всіх галузей сільського господарства, підвищення його продуктивності. Зокрема, справа 34 «Матеріали наукового комітету України» містить інформацію про останні місяці діяльності СГНКУ безпосередньо перед його реорганізацією. У низці наказів йдеться про організацію фінансових справ у цей час, видатки на комітет та його окремі секції. Деякі документи надають інформацію про звільнення штатних працівників секцій та бюро СГВ(Н)КУ і тимчасових співробітників, запрошених для завершення обов'язкових відомчих справ.

У цьому ж фонді зберігаються особові справи співробітників Наркомзему. Автором віднайдено низку особових справ членів Комітету: М. Вольфа⁸, О. Янати⁹ та ін. Серед документів є декілька автобіографій, особові листки працівників, листування, протоколи, мандати та посвідчення про відрядження, особисті проїзні документи, накази, службові записки тощо.

Надзвичайно важливими для дослідження виявилися постанови, протокольні рішення, накази Наркомзему, Наркомосвіти, Укрнауки, які стосувалися питань розгортання діяльності СГВ(Н)КУ, науково-дослідних секцій, комісій відділень. Увагу автора привернули матеріали про співпрацю комітету з Народним комісаріатом освіти, що зберігаються у фонді 166 «Народний комісаріат освіти УСРР (Наркомос УСРР, НКО УСРР)». Це листи, доповідні записки, витяги з протоколів, виписки, положення¹⁰ тощо.

Слід виокремити групу документів із фонду 337 «Державна планова комісія при Раді Народних Комісарів (Укрдержплан)», у яких міститься інформація про заснування та діяльність СГВ(Н)КУ; його секцій; їх популяризаторську роботу (у т.ч за допомогою масових заходів та засобів масової інформації, зокрема журналу «Вістник Сільсько-Господарської Науки»); листування; відомості про визначних вчених, які працювали у комітеті та досліджували актуальні на той час питання розвитку сільськогосподарської науки.

В архівосховищах ЦДАВО України та Центрального державного архіву громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України) було виявлено низку документів аналітичного характеру, що відображають земельну політику радянської влади, стан аграрної науки, необхідність розгортання науково-дослідної діяльності СГВ(Н)КУ у галузі ґрунтознавства, рослинництва, тваринництва, землевпорядження, механізації, впровадження результатів наукових пошуків у сільськогосподарське виробництво.

Вивчаючи питання про розвиток сільськогосподарської науки та її організаційне забезпечення у досліджуваній період було опрацьовано документи про діяльність Науково-консультаційної ради при Народному комісаріаті земельних справ УСРР – правонаступниці СГВ(Н)КУ, створеної у 1927 р. Варто зауважити, що ця наукова установа була організована у період переходу науково-організаційних засад сільськогосподарської дослідної справи з регіонального до централізованого рівня, трансформації сільськогосподарського виробництва від приватновласницького, індивідуального селянського господарювання до колективних форм ведення господарства. Саме на цей час припадає створення переважної кількості науково-дослідних інститутів, які відіграли вагомую роль в умовах державного планування, започаткованого у період згортання нової економічної політики наприкінці 20-х рр. минулого століття. СГВ(Н)КУ мав непересічне значення у появі й становленні новоутворень.

Документи про створення й розгортання діяльності Науково-консультаційної ради зберігаються у фондах ЦДАВО України: Ф. 1 «Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет» та ф. 27 «Народний комісаріат земельних справ УСРР (Наркомзем УСРР)». Вони відображають роль ради в науковому обґрунтуванні цільових планів розвитку сільського господарства УСРР; координації діяльності наукових сільськогосподарських дослідних установ і освітніх закладів; наданні оперативним відділам Наркомзему відповідних наукових консультацій в їхній практичній діяльності¹¹.

Окрему групу джерел формують індивідуальні та колективні наукові праці, підготовлені й опубліковані за результатами наукових пошуків учених-аграріїв, зоотехніків, ветеринарів, фахівців-практиків, що працювали в СГВ(Н)КУ на ниві сільськогосподарської науки. Слід зазначити, що їхні праці відзначаються конкретним висвітленням процесу розвитку всіх галузей сільськогосподарського виробництва. До цих джерел належать також бібліографічні покажчики наукових праць окремих учених, діяльність яких була пов'язана з науково-дослідною справою в галузі сільського господарства досліджуваного періоду та СГВ(Н)КУ зокрема. Важливим є те, що вони містять не лише бібліографічні описи праць виданих учених, але і становлять досить змістовний матеріал щодо багатьох напрямів їх наукової діяльності, впливу на становлення й розвиток сільськогосподарської науки.

Специфіка і значення періодичних видань, що також слугували джерелом пошуку, полягали в тому, що вони оперативно висвітлювали наукові здобутки вчених. У результаті проведеного історичного дослідження опрацьовано велику кількість наукових і науково-популярних праць членів СГВ(Н)КУ, що їх широко використовували у фаховому середовищі. При цьому важливу роль у популяризації наукових знань, впровадженні їх у виробництво відігравали спеціальні структурні підрозділи комітету, які збирали найактуальніше, аналізували й систематизували.

Серед періодичних видань, які залучалися для висвітлення завдань даного дослідження, передусім, слід вказати на ті, що зберігаються у фондах Інституту рукопису та відділу газетної періодики Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського НАН України, Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки Національної академії аграрних наук України, наукового архіву Київського національного університету імені Тараса Шевченка. За період дослідження

опрацьовано низку різних періодичних видань (за назвами). Найбільш цінними з них виявилися часописи, що побачили світ під егідою СГВ(Н)КУ: «Агроном», «Бюлетень Сільськогосподарського наукового комітету України», «Вісник сільськогосподарської науки», «Вісник садівництва, виноградарства та городництва», «Матеріали дослідження ґрунтів України», «Матеріали дослідження польових культур», «Матеріали сільськогосподарської бібліографії України», «Молодий дослідник», «Труди лісової секції Сільськогосподарського вченого комітету», «Труди сільськогосподарської ботаніки», «Труди сільськогосподарського вченого комітету України», «Українське скотарство» та ін. При вивченні цієї групи джерел особливу увагу приділено головному друкованому органу СГВ(Н)КУ – «Вістнику сільськогосподарської науки».

Чимало наукових публікацій з досліджуваної проблеми було віднайдено у спеціальних виданнях, що їх друкували Наркомзем УСРР і Наркомосвіти УСРР та ін. Це – «Сельскохозяйственное опытное дело», «Вісник сільськогосподарської освіти», «Сільський Господар», «Земельник», «Вісті ВУЦВКУ», «Український агроном», «Культура і побут», «Вісник НКЗС» та ін. Крім того, широко використано опубліковані офіційні документи органів державної влади, наукових, громадських організацій, офіційних установ. Це, насамперед, урядові постанови, розпорядження щодо розгортання наукових досліджень з метою розвитку й піднесення всіх галузей сільського господарства, підвищення його продуктивності. Віднайдено чимало документальних свідчень про наукові здобутки вчених СГВ(Н)КУ у рослинництві, тваринництві, селекції із виведення кращих сортів зернових культур, племінної роботи, сільськогосподарської дослідної справи в цілому.

Важливими для досліджуваної проблеми були праці партійних, державних, господарських працівників, вчених-економістів. Всі вони, як правило, були ідеологами і творцями нової економічної політики, що мала вирішальний вплив на розвиток сільського господарства доколгоспного села, розгортання науково-дослідної діяльності, організації мережі наукових установ і навчальних закладів, а також втілення у життя зовсім нової для українських земель форми господарювання на селі через його суцільну колективізацію. Зокрема, вивчалися праці українських політичних, державних, сільськогосподарських діячів: М. Вольфа, С. Косіора, Г. Петровського, Д. Мануїльського, В. Чубаря, О. Шліхтера та ін.

Отже, при здійсненні комплексного дослідження виявлено й опрацьовано велику кількість джерел, більшість яких вперше вводиться до наукового обігу. Це дозволило розв'язати завдання, пов'язані з дослідженням науково-організаційних засад становлення та діяльності СГВ(Н)КУ протягом 1918–1927 рр. Знайдені та проаналізовані наукові роботи фундаторів, очільників та співробітників комітету дають змогу об'єктивно оцінити діяльність цієї установи та всіх її складових для потреб галузевої науки та дослідництва.

Науковий аналіз діяльності СГВ(Н)КУ як громадського об'єднання вчених, педагогів й організаторів науки є актуальним з огляду на масштабність та різноплановість його внеску. В результаті аналізу джерельної бази виявлено, що групи опрацьованих джерел формують великий і різноманітний обсяг документального підґрунтя досліджуваної проблеми. Їх комплексне використання дає можливість досягти поставленої мети – показати значення концептуальних засад духовної спадщини вчених у контексті розвитку аграрної науки та сільськогосподарської дослідної справи.

¹ Вергунов В. А. Організаційний поступ сільськогосподарської дослідної справи в Україні (до 130-річчя створення Полтавського дослідного поля) : наук. доп. / Нац. акад. аграр. наук, Нац. наук. с.-г. б-ка. – Київ : ФОР Корзун Д. Ю., 2014. – 28 с.

² Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 1061, оп. 1, спр. 32, арк. 202.

³ Вергунов В. Основні історичні етапи розвитку та управління аграрною наукою України // Історія української науки на межі тисячоліть : зб. наук. пр. – Київ, 2001. – Вип. 6. – С. 31–33; *Його ж.* Академізація вітчизняної сільськогосподарської дослідної справи: історико-науковий аналіз (до 75-річчя створення Української академії аграрних наук) // Нариси із історії природознавства і техніки. – Київ, 2005. – Вип. 45. – С. 167–183; *Його ж.* Соціально-політичні, економічні й історіографічні чинники функціонування сільського господарства та його науково-освітне забезпечення в межах Української держави гетьмана П. Скоропадського (29.04 – 14.12.1918): події, факти, судження // Історія української науки на межі тисячоліть : зб. наук. пр. – Київ, 2006. – Вип. 25. – С. 43–72; *Коваленко С. Д.* Сільськогосподарський науковий комітет України (1918–1927 рр.): організаційна структура та напрями діяльності [Електронний ресурс] // Історія науки і біографістика. – 2011. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/INB/2011-5/11_kovalenko.pdf. – Назва з екрана; *Його ж.* Научно-организационная деятельность Сельскохозяйственного научного комитета Украины (1918–1927) по координации отраслевых исследований // Историко-биологические исследования. – 2012. – № 3. – С. 64–78; *Присяжнюк М. В.* Діяльність

Сільськогосподарського наукового комітету України з координації галузевих досліджень у 20-х рр. ХХ століття [Електронний ресурс] // Історія науки і біографістика. – 2010. – Вип. 2. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/INB/2010-2/10_prisaz.pdf. – Назва з екрана; *Присяжнюк М. В.* Сільське господарство України та його державне регулювання в контексті суспільно-політичних трансформацій ХХ–ХХІ ст. (історичний нарис) : монографія / М. В. Присяжнюк, В. А. Вергунов, Г. О. Глазунов, О. С. Грамотенко ; ред. М. В. Присяжнюк ; М-во аграр. політики та продовольства України, Нац. наук. с.-г. б-ка, Нац. акад. аграр. наук України. – Київ : [б. в.], 2013. – 240 с.

⁴ Сільськогосподарський науковий комітет України (1918–1927 рр.) : зб. док. і матеріалів / Укр. акад. аграр.

наук, Держ. наук. с.-г. б-ка ; уклад.: В. А. Вергунов, А. С. Білоцерківська, Б. К. Супіханов, С. Д. Коваленко ; під заг. ред. М. В. Зубця, Ю. Ф. Мельника ; наук. ред. В. А. Вергунов. – Київ : Аграр. наука, 2006. – 528 с.

⁵ ЦДАВО України, ф. 1062, оп. 1, спр. 32, арк. 202.

⁶ Там само, арк. 216.

⁷ Там само, ф. 1062, оп. 2, спр. 28, арк. 6; 21–22, 23; спр. 1, арк. 19.

⁸ Там само, ф. 27, оп. 17 л., спр. 807, 37 арк.

⁹ Там само, оп. 2, спр. 4636, 173 арк.; оп. 17 л, спр. 4636, арк. 9 зв.

¹⁰ Там само, ф. 166, оп. 6, спр. 1270, арк. 1, 12, 36, 37, 40, 47, 48–52, 61–73, 75.

¹¹ Там само, ф. 27, оп. 9, спр. 506, арк. 43–44; оп. 10, спр. 74, арк. 17–20; спр. 81, арк. 40; спр. 85, арк. 31–32.

С применением аналитико-системного метода, источниковедческого и архивоведческого анализа выяснен исходный потенциал документов из архивных учреждений Украины касающихся становления и деятельности главного отечественного научно-координационного центра аграрной науки – Сельскохозяйственного ученого (научного) комитета Украины. Благодаря проведенным архивным поискам удалось дать объективную оценку его работе в научно-организационной, государственной и образовательной деятельности на благо развития отечественной сельскохозяйственной науки и опытного дела.

Ключевые слова: Сельскохозяйственный ученый (научный) комитет Украины, Народный комиссариат земледелия УССР, архивные источники, аграрная наука, исторические исследования.

With the application of analytical and systematic method, source and archival analysis, the author revealed the source potential of the documents from the archives of Ukraine regarding the establishment and operation of the main national scientific coordination centre of the agricultural science – the Agricultural Academic (Scientific) Committee of Ukraine. Conducted archival explorations enabled the objective assessment of its achievements in scientific, organizational, state building and educational activities for the benefit of the national agricultural science and research.

Key words: the Agricultural Academic (Scientific) Committee of Ukraine, the People's Commissariat of Land Affairs, archival sources, the agricultural science, historical explorations.